

Advies Team Ruimtelijke Kwaliteit

Onderwerp: Holwerd aan Zee

Aan: Programma Rijke Waddenzee

Datum: 24 mei 2016

Vooraf:

Op 24 mei wordt er in het kader van het Programma Rijke Waddenzee een bijeenkomst gehouden over de effecten op natuur, landschap en cultuurhistorie. De bijeenkomst heeft het karakter van een quick-scan op basis van expertoordeel. Aan de deskundigen is gevraagd om voor hun onderwerp input te leveren over de aanwezige waarden, verwachte effecten en mogelijke kansen. Aan de hand van de uitkomsten van de bijeenkomst wordt bepaald waar verdieping nodig is. In dit document wordt de inhoudelijk input gegeven over de aanwezige waarde, verwachte effecten en mogelijke kansen.

Centrale vragen:

- Wat zijn de landschappelijke en cultuurhistorische opgaven in Holwerd en omstreken
- Wat zijn de effecten en kansen van de diverse onderdelen van het plan voor de landschappelijke en cultuurhistorische waarden

Constatering

A. Kwaliteiten

We constateren dat in het gebied er diverse interessante/waardevolle landschappelijke en cultuurhistorische elementen en structuren van provinciaal belang te vinden zijn, namelijk:

- Terpstructuur met zichtlijnen
- Dijkssystemen(inpoldering)
- Buitendijkse kwelders
- Dynamiek van de Waddenzee
- Verkavelingsstructuur
- Archeologische waarden; terpcomplex in relatie tot geomorfologische setting
- Maritiem erfgoed
- Grootschalige openheid en puntvormige verdichting
- Beschermd dorpsgezicht

Ontwikkelingsgeschiedenis

Over de ontstaansgeschiedenis van Holwerd is nog veel onduidelijk. Het dorp bestaat uit minstens 2 terphoogten en een derde podium waarop de kerk staat aan de noordzijde. Of de terphoogte van de kerk een restant is van een grotere oudere terp is niet bekend. De kerk kan ook eigen terppodium hebben gehad.

De oude, mogelijk 11^e-eeuwse dijk is gelegen op de kwelderwal evenwijdig aan de kust en sluit op de zuidelijke terphoogten aan. Het noordelijke terppodium sluit aan op de dijk naar het noorden de Grândyk.

Kerken werden op natuurlijke of opgeworpen hoogten gesticht, zoals de kwelderwal langs de kust, en dienden bijgevolg tevens als bakens langs de kust. De kerk op het podium steekt als een bakens buiten de curve van de oude dijk. Verondersteld wordt dat er (na de 8ste eeuw? Zie hierna) een regressie van de kustlijn aan de orde is geweest waardoor de kerk in de loop van de tijd meer als bakens in de kwelder aan zee is komen te staan. Deze toren met kerk hebben tot omstreeks 1580 in buitendijkse omstandigheden stand gehouden.

Dit in tegenstelling tot de kerk van het oude Ternaard die lijkt verplaatst te zijn en de herinneringen daaraan zijn verspoeld geraakt. De huizengroep Vis-buurt (Fiskbuorren) is mogelijk nog een restant van dit oude Ternaard.

De kerkwijding aan Willibrord (overleden 739 in Echternach) doet vermoeden dat de kerk vermoedelijk is gesticht uit een (mogelijk koninklijke?) goederenschenking uit (het derde kwart van) de 8ste eeuw aan het klooster Echternach. De parochiekerk van Holwerd was eigenkerk van het klooster Echternach en wordt op een bezittingenlijst uit het midden van de 11de eeuw genoemd: *holeuert illa ecclesia* (in Holwerd de kerk).

Tussen de 8ste eeuw en de 13de eeuw gaapt een bouwhistorisch gat. Men vermoedt dat de kloeker, oorspronkelijk vrijstaande toren uit de 13de eeuw ook enige tijd is gebruikt als vuurbaak. Echter, een uitputtend bouwhistorisch onderzoek aan het muurwerk van de toren heeft niet plaatsgevonden. De toren kreeg, na eerst een zadeldak te hebben gehad, in 1661/1739 een spits. Het huidige schip dateert uit 1776-1778.

Holwerd is een belangrijke marktplaats in de late middeleeuwen, met name voor de directe omgeving. Maar is nooit stad geworden. Het belang van deze handelsplaats is mede bepaald door de oetes over binnenwater. Onbekend is in hoeverre de ligging aan het wad een belangrijke factor was. De Holwerterfeart vormt een zoetwaterverbinding nu naar de Dokkumer Ee die eindigde bij de Leeuwarderdijk. En zal als overslagplaats van belang geweest zijn. Onbekend is of hier sprake is geweest van een aansluiting en doorvaart op een kreek naar het wad.

De terp ligt in het agrarisch gebied en had dat voor zijn bestaan ook nodig.

De Holwerder zes, kerken horen bij elkaar tot aan Bornwerd, een reeks gelegen op een lagere kwelderwal (of inversierug) uit de Romeinse tijd, die haaks op de middeleeuwse kwelderwal die evenwijdig aan de kust loopt. De historische landschappelijke setting moet in een zilte, grazige, kale en open omgeving gezien worden, met in normale omstandigheden afwezigheid van water. In extreme hoge waterstanden zal de terp door zeewater omspoeld zijn geweest. Tot 1580/84, wanneer de inpoldering van het gebied noordelijk van de Oude Dyk/Ternaarderdiijk plaatsvindt en de kaap op grotere afstand van de kwelder komt te liggen. De 16^e eeuwse verkaveling, haaks op de evenwijdige dijken, is nog steeds herkenbaar in de open polder tussen de twee zeedijken. Landaanwinning buitendijks bleef tot 1935 aan de orde, nu meer als bescherming van de kust en de natuurkwelders. Voor de afvaart naar Ameland is een pier aangelegd, die gebruik maakt van de kern van een vaste oeververbinding met Ameland die in 1872 werd aangelegd. De 16^e-eeuwse dijk is logisch gesitueerd op de eerstvolgende kwelderwal, daar waar het al wat hoger was. Ruimtelijk heeft Holwerd zich op tenminste twee terpen ontwikkeld tot een dorp met een bijzondere ruimtelijke structuur met een aantal gebouwen met monumentale status. De setting als geheel heeft geleid tot aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht. De effecten van krimp zijn zichtbaar: winkels sluiten, leegstand gebouwen, matige kwaliteit en onderhoudstoestand van een aantal gebouwen. Voor het dorp zijn zowel een cultuurhistorische verkenning als een bouwhistorische verkenning opgesteld.

Meer onderzoek gewenst

Er zijn nog veel vragen over het achterliggende verhaal en ontstaansgeschiedenis van deze landschappelijke en cultuurhistorische elementen. Een verdieping van de genese van deze plek is dan ook zeer wenselijk voor een volgende uitwerkingslag. Dit met antwoord de volgende vragen:

- Is dit het laatste stukje kaap (waar de kerk op staat) wat overgebleven is?
- Waarom is de dijk er niet omheen gelegd?
- Is of was de dijk de grens van het water?
- Havenfuncties van de dorpen aan zee beter verkennen op functie en werking.

B. Beleidswensen

Er is behoefte aan:

- een verbinding tussen binnendijks en buitendijks (beleving Werelderfgoed Waddenzee, inclusief watersport).
- dat de verbinding tussen Holwerder Pier en Ameland bevaarbaar blijft.
- dat in het krimpgebied Noordoost-Fryslân en specifiek Holwerd maatregelen worden genomen tegen voorkoming van (economische) krimp.

- De leefbaarheid van het dorp duurzaam versterkt wordt.
- dat het vasteland een grotere rol krijgt in de belevingseconomie van Werelderfgoed Waddenzee.
- meer lozingspunten vanuit vasteland (polder en/of boezem) op de Waddenzee ,in verband met waterhuishouding.
- meer uitwisseling tussen zoet- en zoutwatersystemen (ecologie).
- het herkenbaar houden van de kernkwaliteiten van het landschapstype en de top 10 van *Grutsk op'e romte* (zie constatering kwaliteiten).

Toegepast op de situatie van Holwerd levert dit de volgende landschappelijke en cultuurhistorische opgaven:

- De leesbaarheid van de kaap in het landschap zou verbeterd kunnen worden. Met name door het herstellen van de dorpsrand, zodanig dat de overgang tussen de kaap en landelijke gebied beter tot uiting komt. Korte en zilte vegetatie kan dit effect versterken.
- Door beperkte ruimtelijke aanpassingen beter herkenbaar maken terpstructuren, bijvoorbeeld zichtlijnen.
- Het meer beleefbaar maken van de Leeuwarder-, Ternaarderdijk, Grāndyk/Tsjerkestrjitte als aansluitende (voormalige) zeedijken op de terphoogten.
- Beter herkenbaar maken van de open polder noordelijk van de Kaap door zicht op de polder te vergroten (deels weghalen beplanting en bedrijfsbebouwing).
- Uitwisseling van zoet en zout kan technisch opgelost worden door hevelconstructies of meer een landschappelijke expressie krijgen door een nieuwe zichtbare opening in de dijk te maken.
- Een logische plek voor een vooruitgeschoven nieuw terp zou zijn de ligging op de jongste kwelderwal, de plek waar de huidige 16^e-eeuwse dijk nu is gelegen, waarmee de verbinding tussen binnen- en buitendijks kan worden gelegd(hink-stap-sprong)
- Een nieuwe uitlaat voor polder en/of boezemwater kan meer technisch met een zijl en/of gemaal worden opgelost of een meer expressieve oplossing door het maken van een gat in de dijk.
- Bij de ingrepen zouden de bestaande landschappelijke en cultuurhistorische elementen vertrekpunt moeten zijn; bij nieuwe, eigentijdse toevoegingen zou een eigen nieuwe vormtaal moeten worden ontwikkeld

Constatering Projectplan Holwerd aan Zee:

We constateren dat diverse onderdelen van het projectplan Holwerd aan Zee effect hebben op of een kans kunnen zijn voor de landschappelijke en cultuurhistorische waarden in Holwerd en omgeving. Dit zijn:

- Spoelgeul/buitendijkse vaart
- Opening in de dijk: stormvloedkering en/of schutsluis
- Buffermeer/valmeer/spoelmeer
- Dijksversterking: groene dijk
- Opwaardering Grāndyk en aanleg kades
- Toeristisch-recreatieve ontwikkeling
- Natuurontwikkeling en overgangszone zoute kwel
- Verplaatsen, herontwikkelen en ontsluiten bedrijventerrein
- Het gemaal, schutsluis en vispassage
- Verbreding Holwerter Feart
- (Schier)eiland(en)

Advies:

Toegepast op de situatie in Holwerd levert het projectplan voor Holwerd aan Zee de volgende kansen:

- voor een nieuwe relatie tussen binnen- en buitendijks
- voor herpositioneren van cultuurhistorie van Holwerd (benutting beschermd dorpsgezicht, betere zichtbaarheid Kaap, randen van het dorpen verbeteren)
- noodzaak tot verdiepen kennis over ontstaan en ontwikkeling noordelijke terp voordat plannen worden uitgewerkt
- herwaardering dijken rond Holwerd

- vergroten openheid polderlandschap tussen de zeedijken
- meer functioneel maken van vaarten, ook als waterafvoer en verbinding naar zee
- ontwikkelen zilt als kwaliteit
- contrast tussen rationele verkaveling en natuurlijke onregelmatige patronen beter benutten
- de logica van het betreffende landschap laten spreken (dijk/terp op de juiste plek): jongste kwelderwal betere plek voor een terp dan de laagte tussen de dijken
- cultuurhistorische elementen en vormtaal zuiver houden: geen nep terpen in het water(terpen liggen op hoger gelegen delen en dus omgeven door land), geen nep drinkdobben voor ander type (recreatief) gebruik, wel kerktorenbaak beter tot uiting laten komen etc
- geen geschiedenis suggereren waarvan niet duidelijk is of deze heeft plaatsgevonden
- geschiedenis wel als inspiratie gebruiken maar voor nieuwe functies nieuwe vormtaal ontwikkelen met respect voor de bestaande cultuurhistorische elementen

Basisadvies is om het verhaal zuiver te houden. Of een plan waarin de geschiedenis als vertrekpunt gebruikt wordt voor het ontwerp voor Holwerd aan Zee. Of een totaal nieuw ontwerp neer te zetten met nieuwe vormtaal. Maar in beide gevallen met de logica van het locale landschap als basis.

Bronnen/materiaal: CHK, FAMKE, verkenning RCE
 Provinciaal team ruimtelijke kwaliteit, Bertus de Jong, Dolf van Weezel Errens. Gilles de Langen
 Opgeslagen: J:/SL/TeamRuimtelijkeKwaliteit/Adviezen/Holwerd